

Рецензия

От: **проф. Искра Витанова Иванова, дбн,**

Относно: оценка на дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен “доктор” в област на висше образование 4. Природни науки, математика и информатика, професионално направление, 4.3 Биологически науки, докторска програма Микробиология

Автор на дисертационния труд: **Лили ИвайловаДобрева**

Заглавие на дисертационния труд: „Функционални характеристики на български щамове млечно кисели бактерии от различни хабитати

Научен ръководител: проф. Светла Данова, дн

1. АКТУАЛНОСТ И ЗНАЧИМОСТ НА РАЗРАБОТВАНИЯ ПРОБЛЕМ

Микробиотата е един от решаващите фактори, които благоприятстват човешкия метаболизъм и здравословното му състояние и са обект на многобройни изследвания през последните години. Разработването на молекулярни техники сега позволява пълното идентифициране на отделните микроорганизми в сложните съобщества на различни ниши. както и във връзка в контекста на здравния статус на човека. Развитието на пребиотиците като хранителни добавки в търсене на максимален ефект върху поддържане баланса на чревната микробиота на човека, предизвиква засилен научен интерес. Пребиотиците са несмилаеми хранителни съставки, които селективно стимулират растежа, състава и активността на чревната микрофлора и по този начин подобряват здравето и благосъстоянието на гостоприемника.. Редица научни изследвания докладват за положителните ефекти на пребиотиците при борбата с физиологичните нарушения, предизвикани от окислителния стрес. Основният механизъм на действие на пребиотиците е свързан с растежа и развитието на полезната микрофлора в ГИТ на гостоприемника и получаване на късоверижни мастни киселини.

Всичко това ми дава основание да оценя като актуална представената научна разработка, с потенциал за научни постижения, които да имат бърза практическа реализация.

2. ОБЕМ И СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

Дисертацията е изложена на стандартни страници текст. Спазена е общоприетата схема и препоръчителните съотношения между отделните части на труда, както следва: *Въведение* – 1 стр.; *Литературен обзор* – 30 стр.; *Цел и задачи* – 1 стр.; *Материали и методи* – 17 стр.; *Резултати и обсъждане* – 90 стр.; *Изводи* 1 стр. и *Литература* – 35 стр. Получените резултати са илюстрирани с фигури и таблици и са представени 417 литературни източника.

3. ЛИТЕРАТУРНА ОСВЕДОМЕНОСТ И ПОСТАНОВКА НА ЦЕЛТА И ЗАДАЧИТЕ

Настоящата дисертация е комплексна и предполага добро познаване на литературните източници и методите за решаването ѝ. Докторантката е направила обстоен преглед на постиженията на други изследователи, които е успяла да предаде и анализира върху 30 страници в литературния обзор. Обзорът представя детайлно състоянието на проблема и доказва необходимостта от разработването на дисертационната теза. Литературният обзор се състои от пет раздела: Включващи обща характеристика на млечно кисели бактерии (МКБ), представители и значение. Разгледани са лактобацилите в семейството на МКБ, тяхната обща характеристика и предложените неотдавна таксономични промени и рекласификация на род *Lactobacillus*. Описани са и местообитанието на млечнокиселите бактерии и лактобацили. Подробно са разгледани специфичността на молекулярно генетични методи за идентификация на лактобацили. Интерес представлява разглеждането на лактобацили като пробиотици и техните функционални характеристики. В четвъртата глава са описани *in vitro* критериите за безопасност на ЕФСА. Авторката разглежда и лактобацилите като технологично значими микроорганизми.

.На вниманието на читателя се предлагат и някои нерешени проблеми. Литературният обзор е конкретен, структуриран е правилно, следвайки логическата обвързаност на информацията. Данните от справка са послужили за ясното и правилно определяне не само на целта, но и за формулировката на задачите. Поставени са за решаване добре обосновани 9 експериментални задачи.

Литературата (както в обзора, така и в целия труд) е тясно свързана с темата на дисертационния труд. Литературният списък включва внушителния брой от 417 заглавия на латиница. Те са основно от последните години. Това говори за отлична теоретична осведоменост на докторантката и с цел намиране на ново научно предизвикателство.

4. ОЦЕНКА НА ИЗПОЛЗВАНИТЕ МЕТОДИ И МАТЕРИАЛИ

Разделът "Материали и методи" демонстрира набор от методи, съобразени с конкретните изисквания на експериментите. Те са съвременни и адекватни за реализацията

на дисертационния труд. Описани са точно и подробно, като изцяло покриват многостранните области на работата: от класическите до модерните изследвания

В отделните етапи на работата докторантката съчетава умело използваните подходи. Всички това ми позволява да дам висока оценка на научното ниво и на отличната подготовка на Лили Добрева, която успява правилно да съчетае многообразие от класически със съвременни методи за целите на дисертацията, успешно решавайки поставените експериментални задачи.

5. ОЦЕНКА НА ПОЛУЧЕНИТЕ РЕЗУЛТАТИ

Целта на настоящия дисертационен труд е оценка на функционалните характеристики на лактобацили от различни екологични ниши, като основа за разработване на функционални и естествено защитени храни; и пробиотични добавки с полезни за здравето на консуматора ефекти. За постигането на тази цел са формулирани девет експериментални задачи:

Раздел „*Резултати и обсъждане*“ е добре структуриран, подкрепен с табличен и графичен материал, с подходяща интерпретация на получени резултати от чужди научни колективи. Авторката последователно представя доказателствен материал по своята научна теза, като по този начин логически финализира експериментална работа. Извършена е голяма по обем и разнообразна експериментална работа в рамките на комплексно микробиологично и молекулярно генетично изследване. В настоящето изследване е охарактеризирана автохтонната млечно-кисела микробиота на различни местообитания. За целите на дисертацията са подбрани проби с животински, растителен и човешки произход. Стремещт е да се изолират МКБ от традиционни ферментирани български домашно приготвени продукти (катък, зелено сирене, кисело мляко) приготвени без използване на индустриални закваски ; от растителен произход (зелев сок, соеви зърна). Освен животински и растителни проби, са включени и изолати с човешки произход - вагинални проби от здрави български жени в репродуктивна възраст, както и проби от кърма на активно кърмещи жени, част от лабораторната колекция. Част от новоизолираните щамове са идентифицирани чрез генетични методи: Мултиплекс PCR и секвениране на части от рибозомалния оперон - 16S rPHK ген. За изолатите от катък е направен допълнителен външен анализ с Maldi-TOF MS (лазерно-индуцирана класификация на базата на протеомни отпечатьци). Изолирани са 57 нови щамове представители на сем. *Lactobacilacea* като основа за охарактеризиране на автохтонната млечно кисела микробиота на слабо проучени местообитания (катък и зелено сирене, соя и майчина кърма). Видът *L. plantarum* е стабилно представен в смесените микробни ценози, резултат от естествената млечно-кисела ферментация на катък и зряло

зелено сирене и се доказва в проби от домашно кисело мляко и майчина кърма. Метагеномните анализи на уникалния български продукт зелено сирене от с.Черни вит доказват наличието на стабилен консорциум от млечно кисели бактерии на българското кисело мляко и комбинация от различни представители на клас *Ascomycota* и и доминиране на клас *Eurotiomycetes* – 88% гъби. *Lactiplantibacillus plantarum* щамове от катък и тези с растителен и човешки произход проявяват щамово специфичен широк спектър на антимикробна активност срещу Грам (+) и Грам (-) и са подходящи за разработване на биопротективни и пробиотични добавки. Спектърът на анти-микробната активност на лактобацили не е свързана с техния произход и продукцията на активни постметаболити зависи от условията на култивиране и кворума на щам- продуцент. В изследванията е отделено внимание на представителите на вида *Lactobacillus plantarum*. Всичките 26 тествани щам бяха отнесени към новия род *Lactiplantibacillus* и запазиха името на вида *plantarum*. Произходът им е предимно млечен - 24 изолата от млечни продукти (катак- 14, зелено сирене - 2, кисело мляко - 4 и бяло саламурено сирене - 4) и 2 от човешка кърма. Не е открита зависимост между произхода и активността на щамовете *L. plantarum*. Антагонистичната активност се дължи на ефекта на органични киселини и/или бактериоцини/BLIS. В условията на симулиран ин витро пасаж през различните отдели на ГИТ, лактобацилите от млечни продукти, с растителен и човешки произход щамове имат специфична транзитна толерантност, запазвайки жизненост и антимикробна активност. Подбраните активни *L. plantarum* щамове се характеризират с щамово -специфичен спектър на антибиотична чувствителност, без опасност за хоризонтален трансфер на гени за резистентност към определените по ЕФСА антибиотици. Постбиотиците и продуциращите живи култури от новоохарактеризираните лактобацили от катък нямат цитотоксичен ефект към HT-29, като модел на чревен епител, но повлияват щамово-специфично различни ракови линии. Сред новоохарактеризираните лактобацили от катък е избран кандидат пробиотичен щам *L. plantarum* ЛЗ с висока транзитна толерантност, способен да продуцира КВМК регулиращи чревния хомеостаз и невротрансмитери (GABA) с потенциал за ключови физиологични процеси. Мобилността на някои бактерии играе важна роля, като определящ фактор за вирулентност. За целта на дисертацията е оценена способността на лактобацили от катък да повлияват различни типове подвижност на щам *P. aeruginosa* PAO1. Проведени тестове показват способност на кисели супернатанти на 48ч. култури да инхибират временно способността на *P. aeruginosa* PAO 1 за трите типове подвижност. В тази връзка наблюдаваната активност на щамовете от катък ги определя като перспективни за охарактеризирани кандидат-пробиотици допълнително. Ефикасен начин за оценка кворум-сенсинг (QS) инхибиране на факторите на вирулентност е използван от авторката на

разработката. Слабо е проучен механизъм експресирани от МКБ, но с потенциал да бъде ефективен срещу патогените микроорганизми при участие на продуцираните активни метаболити / МКБ култури в ограничаване на патогения фенотип при моделен щам *Chromobacterium violaceum* 30191 DSMZ. Оценени са 44 щамове. Проведени са тестове *In vitro* за характеризиране спектъра на антигъбична активност при подбрани лактобацили срещу *Aspergillus niger* spp., *Fusarium oxysporum* spp., *Alternaria alternata* spp. Идентифицираните като *L. plantarum* изолати от катък (L1-L14) проявяват най-добър ефект срещу тест-мицетата *Alternaria alternata* инхибиране 90-100%), четири щамове (L9, L10, L11, L12) инхибират във висока степен (76-100%). Оценена е транзитна толерантност на МКБ в динамичен модел на последователно преминаване през условията на различните отдели на ГИТ *in vitro*. Висока транзитна толерантност е установена както за щамове катък, така и *L. gasseri* VC1 с човешки произход. Биофилмите на лактобацили в гастроинтестиналния и урогениталният тракт имат протективна роля. Характеризирани са биофилми от лактобацили в формиране в моделни системи като основа на пробиотични ефекти. В разработката е проведено определяне на способността да усвояват на пребиотици от изследваните щамове в моделни системи *in vitro*. Получените резултати са класифицирани в три групи според степента на тяхното използване – пълно, частично и неусвояване на изследваните олигозахариди. Резултатите с щамове от катък показват пълно използване от всички щамове на фруктоолигозахариди, и галактолигозахариди до 24тия час. Наблюдавано е частично усвояване на глюкоолигозахариди на 48-ия час за всички изолати. Единадесет от щамовете напълно метаболизират рафиноза до 48-ия час. Лактобацилни култури и техните безклетъчни филтрувани супернатанти (кБФС), са използвани по 2 метода за *in vitro* оценка на антиоксидантна активност- DPPH и ABTS. Щамовете от катък и млечни продукти, както и тези с човешки произход проявяват радикал-улавяща активност по-добре изразена при живи клетки, което в *in vivo* условия ще способства за намаляване негативните последствия за живата клетка в следствие оксидативния стрес. Тестът за чувствителност към антибиотици е основно изискване за оценка на безопасността на всеки пробиотичен щам. Значителни разлики в групата от 14 лактобацили се наблюдават по отношение на антибиотиците – инхибитори на протеиновия синтез. Голям брой резистентни щамове са показани за кларитромицин и аминогликозид-гентамицин. Установено е, че между 70% - 92% от изследваните щамове са чувствителни към доксициклин, кларитромицин, еритромицин и хлорамфеникол. Установено е, че тестваните щамове са резистентни и към цефалоспоринови III поколение – цефотаксим; цефтриаксон, цефтазидим. Установена е висока резистентност >70% към тетрациклин и гентамицин при тестваните щамове. Установява се висока резистентност >70% към тетрациклин и гентамицин при тестваните щамове. Също така е

проучена цитотоксичността спрямо еукариотни клетъчни линии (в норма и патология) В резултат на проведените анализи можем изпитваните лактобацили с млечен и друг произход имат също щамово-специфичен слаб до умерен цитотоксичен ефект. *In vitro* и *in situ* е проведено охарактеризиране на технологично значими хакаактеристики при подбрани активни лактобацили, като основа за разработване на пробиотични добавки.

Получените резултати представени в „*Резултати и обсъждане*”, логично следват хода на решаването на поставените задачи. Те са обобщени и дискутирани в светлината на публикуваните данни от последните години. Висока оценка заслужават както идеята, така и обемът от изследвания проведен по изпълнението на тази задача и в целия труд. Направената дискусия по всеки експеримент, съпоставката на резултатите за отделните щамове и експерименти, и съпоставката с литературните данни, още веднъж подчертава качествата на докторантката във владенето на експерименталната теория. С това тя доказва, че е овладяла напълно третата степен на обучението си и е завършен експериментатор.

6. ПРИНОСИ И ЗНАЧИМОСТ НА РАЗРАБОТКАТА ЗА НАУКАТА И ПРАКТИКАТА, ЗАБЕЛЕЖКИ И ВЪПРОСИ

Приемам направените приноси.

За особено значими считам, че за първи път са представени данни, за изолирани и идентифицирани лактобацили от род *Lactiplantibacillus* от проба зелено сирене от с. Черни вит и са потвърдени метагеномните данни за наличие на вида *Lactiplantibacillus plantarum* Характеризиран е посредством метагеномен анализ микробния консорциум на зелено сирене от с. Черни вит и е доказано стабилно доминиране на млечно-киселата микробиота в комбинация с fungi отговорни за уникалните качества на този млечен продукт.

Лили Добрева е автор в 3 научни публикации, като е водещ изследовател и 20 участия в научни форуми, което показва творческата и изследователската активност при изработването и оформянето им .

- **Lili Dobрева**, Kantcho Dragnev, Emiliya Mladenova, Svetla Danova (2019). Soymilk and Lactic Acid Fermentation- review. Acta Microbiologica Bulgarica.Vol.35 (1), 2019, p9-14, ISSN 0204-8809
- **L. Dobрева**, M.Koprinarova, A. Bratchkova, S.Danova (2020). Antibiotic susceptibility of *Lactobacillus Plantarum* strains,isolated from katak. Bulgarian Journal of Veterinary Medicine, ISSN 1311-1477; DOI: 10.15547/bjvm.2020-0072. **Impact rang Q3**
- **L. Dobрева**, S. Danova, V.Georgieva, S. Georgieva & M. Koprinarova (2020). Anti-*Salmonella* activity of lactobacilli from different habitats. Bulgarian Journal of Veterinary Medicine, ISSN 1311-1477; DOI: 10.15547/bjvm.2395. , **Impact rang Q3**

Към дисертанта имам няколко забележки и въпроси:

- Дисертантката се е съобразила с всички направени забележки на проведената предзащита.
- Какви метаболитни пътища се използват от млечно киселите бактерии при усвояването на пробиотиците?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Темата е актуална, докторантката е усвоила съвременни методи, експериментите са поставени методично правилно, получените резултати са достоверни и са солидна база за следващи научни и приложни разработки. Открояват се изключително оригинални научни и приложни приноси. Въз основа на гореизложеното уверено мога да заявя, че рецензираният дисертационен труд представлява оригинална научна разработка, с теоретично и приложно значение. Въз основа на събраните кредити е изпълнена успешно предвидената образователна научна програма. Предложената дисертация е доказателство, че Лили Добрева е развила компетентности необходими за присъждане на образователната степен доктор включващи теоретична подготовка, методологични познания, самостоятелност и опит за планиране на експерименти и способност за анализ на резултатите.

Въз основа на приведените аргументи за актуалност на проблематиката и оригиналните приноси, отразени в дисертационния труд давам своята висока оценка за неговата защита и препоръчвам на членовете на научното жури да присъдят на дисертантката Лили Добрева образователната и научна степен „Доктор” по професионално направление 4.3. Биологически науки, специалност Микробиология.

14.12.2022

:Подпис: